

ԵՐՈՊԱՅԻ ԾԱԽԱԼՈՒՄՆ

են

ԳՍ. ՂՈՒԹՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

Ես մտազիր եմ խօսել երկու խոշոր երեւոյթների մասին, որոնցով ներկայումս զբաղւած է եւրոպական քաղաքակրթութիւնը։ Խօսելով Եւրոպայի մասին՝ ես առաւելապէս աչքի առաջ ունիմ Գերմանիան, Ֆրանսիան եւ Անգլիան։ Այդ երեւոյթները վերաբերում են Եւրոպայի ծաւալմանը եւ գաղութների խնդրին։ Սկսենք Գերմանիայից։

Գերմանիան ստիպւած է ծաւալել ամենից առաջ իր ազգաբնակչութեան խտութեան պատճառով։ Ներկայումս նրա ազգաբնակչութիւնը հասնում է 57 միլիօնի։ Ամէն տարի Գերմանիայից մի քանի տասնեակ հազար մարդ է գաղթում ուրիշ երկիրներ, մանաւանդ Ամերիկա։ Գաղթողները մի յայտնի ժամանակից յետոյ հաւում են նոր երկրի ազգաբնակչութեան հետ եւ մեծաւ մասամբ կորչում են իրենց մայրենի երկրի համար։ Այս հանգամանքը մեծ վիշտ է պատճառում գերմանական հայրենասիրութեանը, որովհետեւ ընդունակ է շնայատեսաւ հետեւանքներ առաջ բերել ի վնաս մայրենի երկրի։ Երեւոյթը Գերմանիային անստողջ է թւում եւ հարկադրում է մտածել գաղթող մարդկանց մասին։ Այդ մարդկանց կորստից փրկելու ամենադրական միջոցը՝ գաղութների ձեռք բերելն է համարում։ Գերմանիան վաղուց է որ մտածում է այդցաւին դարման անելու մասին։ Եւ ահա նրա ուժեղ տէրութիւնը վճռում է իր վրայ առնել այդ ծանր բեռը։ Սակայն տէրութեան երկաթէ կամքը բաւական չէր լինի այդ դժւար գործը առաջ տանելու եթէ ինքը գերմանական ազգը նրա շնայատէր իր փայլուն անտեսական գործունէութեամբը։ Մի ժամանակ Գերմանիան նախանձում էր իր հարեւան Ֆրանսիային, սրա տնտեսական գերադանցութեան եւ հարստութեան համար։ Գերմանիան մօտիկ անցեայում տնտեսապէս երկրորդ զեւր էր խաղում։ Այժմ մարդ ապշում է, երբ ծանօթանում է այն փաստերի հետ, որոնք ցոյց են տալիս թէ ինչքան Գերմանիան գերազանցել է Ֆրանսիա-

յին։ Նա մրցում է յաջող կերպով նաեւ Անգլիայի հետ։ Գերմանիայի անտեսական յաջողութիւնները սկսել են իսկապէս 1890 ից։ Ամենահետաւոր շուկաներում, որոնցից մէկ ժամանակ պահանջում էին Ֆրանսիական եւ անգլիական ապրանքներ, ներկայումս իշխող են գերմանական ապրանքները։ Անիւրաւացի կլինէր, եթէ առէինք թէ Ֆրանսիական կամ անգլիական արդիւնքները այլ եւս նախկին լաւ յատկութիւնը չունին։ Այդ տեսակետից Ֆրանսիան եւ Անգլիան մինչեւ այսօր էլ անձեռնմխելի են մնացել։ Բայն այն է որ Գերմանիան քսան տարուան մէջ բոլորովին կատարելագործել է արդիւնաբերելու ձեւերը։ Այնպէս որ կարողացաւ օտարերկրեայ շուկաներում պահանջւած ապրանքները աւելի արժան արդիւնաբերել։ Մի առաւելութիւն, որ շատ պարզ է, բայց որին հաճեցու համար մեծ ախատանք եւ գիտութիւն էր հարկաւոր։ Այս եկու պայմաններն էլ յատուկ էին գերմանական կանոնաւոր գործունէութեան։

Մի կողմից ազգաբնակչութեան աւելանալը եւ միւս կողմից արդիւնաբերութեան ընդարձակելը Գերմանիայի համար անհրաժեշտ են զարժեք գաղութների ձեռք բերելը հեռաւոր երկրներում։ Այս նպատակին առտինանաբար հասնելու համար՝ Գերմանիան պատերազմական նաւատորմից ստեղծեց։ Միեւնոյն ժամանակ մասնաւոր ընկերութիւնները շինեցին տեսարական մեծ շողենաւեր, որոնք ամէն տեղ տաքածում են գերմանական ապրանքները։ Այսպիսով Գերմանիան բոլորովին հաթողեց մի ժամանակ հոյակաւ Ֆրանսիական ծովային առեւտուրը։ Իր տարեց տարե գարգացող պատերազմական նաւատորմից չնորհի՛ւ Գերմանիան այլ եւս մեծ ընդգիմադրութիւնների չի հանդիպիլ ուրիշ մեծ պետութիւնների կողմից։ Յիշենք այն հանգամանքը, որ Գերմանիան իր կապիտալներով արդէն ոսք դրեց Փոքր Ասիայում։ Սրանով նա յայտնի ազդեցութիւն ձեռք բերեց այդ արեւելեան երկրում։ Նաեւ արեւելեան խնդրում, Անատոլիայում, գերմանական կապիտալիստները 1889ին 800 վերստ երկարութեամբ երկաթուղի շինեցին։ Եւ այն տեղերում հաստատուել են գերմանական դադթականները եւ արդէն ուսումնարաններ եւ ուրիշ հաստատութիւններ ունին։ Այս գաղութները Փոքր-Ասիայում միայն ձեւական տեսակետից է որ կրօնական բնութեւնով են

հեղինակները և իրենց ժամանակակիցները համարում էին, որ Գերմանիան իր իշխանության շրջանում էր մտնում։ Դրանից հետո Գերմանիան ձեռք բերեց մի նշանակալից հաջողություն (Կիստյուկ)՝ գերմանական առևտրին ազդեցություն բանալու համար։ Ինչպես երեւում էր, Գերմանիան պատրաստում էր ուրիշ նպատակներ եւս անել հեռավոր երկրներում։ Ինչ խօսք, որ Գերմանիայի այս ձգտումներին հակառակորդները չէին, մասնաւոր Անգլիան։ Եւ Մերմանիայում։ Մերմանիայի նախնիքներին մարդ համոզւում էր, որ Գերմանիա նոր իրաւունքն ունի գաղութներ հաստատելու իր համար, ինչ իրաւունք ունին միւս երկրները։ Միայն ափսոս, որ գերմանական ազգը համեմատաբար չատ աւելի ետեւէր է եւ սահմանափակ։ Նա սովոր էր կարեկցել եւ խնայել իր գաղութներ շուրջն ապրող տեղացիներին։ Որտեղ ոտք է դրել մինչ այժմ, նա միայն իր մասին է մտածել, առանց մաղաչափ հողալու հարեւան ազգերին քաղաքակրթելու մասին։ Նա դեռ էր թօթափել իրենց Բիսմարկի կլանող ձգտումները։ Այսու ամենայն ընդհանրապէս ցանկալի է, որ Գերմանացիք զոնէ հեռու եւ անբնակ երկրներում հաստատւին։ Գաղթելու անհրաժեշտութիւնը տարէր աւելի եւս զգալի է դառնում, այժմ առաջ ունենալով գերմանական ազգաբնակչութեան աւելանալը։ Սրանից 30 տարի առաջ Գերմանացիների թիւը 40 միլիոն էր, ներկայումս 57 միլիոն է։ Երեսուց տարւայ ընթացքում հինգ միլիոն հոգի գաղթել են անվերապանալի կերպով։ Ուրեմն եթէ գաղթող մասը իր երկրում մնար, ազգաբնակչութիւնը այսօր պիտի լինէր 62 միլիոն։ Գերմանիան փոքրիկ երկիր է։ Եթէ մարդիկ չգաղթեն, նրա հասարակական պայմանները պիտի անտանելի դառնան եւ սաստիկ խճուկն։ Գերմանացիները գաղթում են ամէն տեղ, ուր գործ գտնելու պայմանները աւելի հեշտ են քան իրենց հայրենիքում։ Միայն Պարիզում բնակւում են 27 հազար Գերմանացի, որոնց մեծամասնութիւնը գործ է գտնում Դորանսիայի մայրաքաղաքում եւ Ֆրանսիական փողով էլ ապրում։ Այս հանգամանքը Ֆրանսիացիներին ստիպում է դառն ծիծաղել։ Երբոր յիշում են որ այդ 27 հազարը Պրուսիացիներ են, որոնք 1870 թ. ին ռմբակոծում էին Պարիզը։

Գալով այն հարցին թէ ինչպէս եղաւ, որ Գերմանացիք տարօրինապէս այնքան առաջ գնացին, դրա պատճառաւոր հնչւո է գտնել։ Գերմանական ազգը մշխատասէր է եւ համբեղող։ Նրա կարծիքով գիտութիւնը վճռում է ամէն բան աշխարհում։ Հաւատարիմ մնալով այս սկզբունքին՝ նա 20 տարւայ մէջ հիմնել է բազմաթիւ ուսումնարաններ, որտեղ երիտասարդութիւնը սովորում է արդիւնաբերութիւն, առեւտուր եւ արհեստներ։ Միայն Պրուսիան հազար արդիւնաբերական ուսումնարան ունի։ Ամբողջ Գերմանիան ունի 10 քարճրագոյն գործնական արհեստանոց ուսումնարան եւ 365 առեւտրական ուսումնարան։ Վերջիններում ուսում են առնում 31,000 աշակերտ։ Ահա այս ձեւով Գերմանիա մարդիկ պատրաստեց։ Զարմանալին այն է, որ Ֆրանսիան միշտ եւ չարունակ կոյր եւ անտարբեր է գտնել Գերմանիայի վերը յիշած մեծ գործի առաջ, եւ այդ վերաբերմունքը հիմա նրա ծովային եւ ուրիշ առեւտրին մեծ հարւածներ է հասցնում։ Երկու այլ հանգամանք նմանապէս վճռողական նշանակութիւն են ունեցել Գերմանիայի տնտեսական զարգացման համար։ Մէկ այն՝ որ Գերմանիան կարողանում է շատ արժան գնով իր գործարանների համար վառելիք ստանալ։ Այդ վառելիքը քարածուխն է, որ շատ առատ է Գերմանիայում։ մի տարում ստացած քարածխի քանակութիւնը հաւասար է 100 միլիոն տոննի (մէկ տոննո հաւասար է 62 1/2 մտէթի)։ Իսկ Ֆրանսիայի տարւայ պաշարը 27 միլիոն տոնն է միայն։ Զանազանութիւնը ահագին է։ Երկրորդ հանգամանքն այն է, որ բանորի աշխատանքը արժան է Գերմանիայում։ Դուցէ ընթերցողին թւի, որ այս երեւոյթը այնքան էլ ուրախալի չը պիտի լինի։ Ըշմարիտ է։ Միայն հարցը Գերմանիայի տնտեսական առաւելութիւններին է վերաբերում իշխող պայմանների տեսակէտից։ Աշխատանքի արժանութիւնը նպաստում է արդիւնքի արժանութեանը։ Իսկ արժան լինելով գերմանական ապրանքը յաղթող է հանդիսանում չուկաներում։ Գերմանիայում աշխատող մարդու համար ապրուստի աւելի արժան է քան Ֆրանսիայում։ Գերմանիայում ազգային պարտք մարդագլխի ընկնում է 43 ֆրանք։ Իսկ Ֆրանսիայում, մարդագլխի 777 ֆրանք։ Ազգային պարտքը պոյանում է այն փոխառու-

թիւններէն որ տէրութիւններն անձնէն իրենց պատկերազանքներն անձնէն իրենց հոգալու համար։ Առհասարակ իւրաքանչիւր մարդ Գերմանիայում աւելի քիչ հարկ է վճարում քան հէնց Թրանսիլանիայում, որի քաղաքները բարձրորակ հարկեր ունին զրանք մանաւանդ իւրաքանչիւր վրայ։ Յիշելու է նաեւ որ Գերմանիան բազմացրեց իր երկաթուղիները եւ նշանակոր ջրանցքներ կառուցեց զետեղնացութեան համար։ Վերը յիշած բոլոր պայմաններէն չնոսրել Գերմանիան այսօր առաջնակարգ տեղ է բռնում եւ յաջողեցան տնտեսութեան մէջ։ Բաւական ամբողջ հարստացել է Թրանսիլանիայի։ Այդ տնտեսական հարստութիւնը ընդարձակ ծաւալ աւելց Գերմանիայի անեւտրական եւ պատերազմական նաւագնացութեանը։ Ենթակայումս նրա նաւերը նոյն իսկ Ֆրանսիական եւ անգլիական ապրանքներն են տեղափոխում։ Անգլիայի գերիշխանութիւնը ձողի վրայ ծրարական պիտի համարի։ Նորա այդ միակ արտոնութիւնը հիմա դառնում է ընդհանուր եւրոպական տեղի հակառակութիւն։

Գերմանիայից յետոյ հետաքրքրական է լինում Թրանսիլանիայի դրութիւնը։ Յայտնի է, որ Թրանսիլան մեծաւեճ պարտքեր արար։ 1870ի դժբաղդ պատերազմի ժամանակը ծածկելով համար, Երկրի տնտեսական հարստութեան շնորհիւ նա կարողացաւ հեշտութեամբ վճարել այդ պարտքերը։ Բրտմերը հաւաքելով յետոյ Թրանսիլանիայի մէջ իր անանդական յաղորդականութեանը, եւ շուտով նախատեսեց նոր դադութեանը ունենալու կարեւորութիւնը եւ սկսեց ձգտել այդ նպատակին, երկնկաւեց իրան շրջապատող ազդերի տնտեսական յարաբերութիւնը։ Երբեմն իր առաջ քաջ եղող եւրոպական շուկաները գրեթէ փակեցան որբիներէ մրցման շնորհիւ։ Թշու իր հետաւեւ գաղութային յաղաքականութեամբ Թրանսիլանիան ձեռք բերեց անդնատեսի ստաւելութիւն։

Ներ, բայց վերջին 15 տարւայ ընթացքում նրա ազդալին տնտեսութիւնը համեմատաբար ետ է մնացել։ Թրանսիլանիան արդիւնաբերութեան մէջ հին դործիքներն եւ հին ձեւերը մասամբ չարունակում են իրենց գոյութիւնը։ Ամբողջ ֆրանսական մամուլը գանգատում է այս տնտեսական երեւոյթի համար։ Թրանսիլանիայում յաղաքական եւ տնտեսական ազդեր զգալի

հասարակական շարժումներ։ Երեսը առաջինը ընդունաւ նոր եւ Թրանսիլանիայի յաղաքական տնտեսական ապագայի գումար։ Ի նկատի առնելով վերջին 15 տարին, նորա չէ կարելի չատ նորասեր անուանել։ Այս էլ կայ ռակայն որ նորա ուշքի աւելի միտքը այդ ժամանակները կլանած է եղել ներքին քաղաքական նոր կազմակերպութեամբ։ Այդ ներքին քաղաքական նոր կազմը չափ դժուար էր հաստատ հիմունքների վրայ դնել, որովհետեւ քաղաքական նորութեանը հակառակող յետադէմ տարրերը չափ էին երկրում։ Յամենայն դէպս անհրաժեշտ էր սրանց դէմ մաքառել, եւ զըլ խաւորապէս այդ մաքառումն է, որ թոյլատրել է նորա տնտեսական գործունէութեան դժուար։ Չնայած այս խոչոր պակասութեանը, որի վրայ սրտի ցաւով է նայում Թրանսիլանիայի բոլոր աշխարհքը զարմանում է երբորդ հանրապետութեան դադութեանը մեծ դործի վրայ։ Ազնիւ խոչոր քային նա առնում է մարտադին կերպով։ Զինատեսի կողմերը, Անան եւ Տոնկին կոչւած երկիրները իւրացնելով Այստեղ իր դրողը բարձրացնելով յետոյ Թրանսիլանիայի մէջ հիւսիսային Աֆրիկայ։ Նա ձեռք է բերում Տոնկին երկիրը, որ դառնում է իրեն պատկանող բարձրաւած Ալմէրին կից։ Էներջապէս նորերում նա տեսնականացրեց հնդկական ծովում դառնող Լապտաքտական կղզին։

Քաղաքականապէս նրա հոգանաւորութեան տակ էր երկար ժամանակ ելել աւելացնել այս նորերի վրայ ֆրանսիական Կոնգո Կոնգոյին, Անգլիայի եւ այլ գաղութները, մենք կր տեսնենք, որ Թրանսիլանիայի Անգլիայից յետոյ ամենահարուստ երկիրն է իր հետաւոր գաղութներով։ Այս երկիրն ինչ նա առանում է ամէն տեսակ հում նիւթեր եւ փոխարէն ու զարկում պատրաստի պարանքներ։ Եւ եւ արտաւանած արտաւանքների քանակութիւնը չափ մեծ չէ։ Գաղութների բնիկները բնականաբար չեն եւրոպական արդիւնքների դործածութեան, որովհետեւ գեո եւս վայրենի են։ Բաւական չէ նուաճել վայրենի երկիրներ։ Այն է նաեւ սրանց յիստմադ բնակիչներին քաղաքակրթել։ Այս դործի համար անհրաժեշտ է որ նա իր գիտնիքը մտնեն եւ բնակիչի։

Հաստատեն անմիակ երկիրներում։ Հէնց Թրանսիլանիայի մեծ ախտն էր այն է, որ Թրանսիլանիայի իրենց դադութեանը հին դժուար եւ քաղաքական

չեն գնում այնտեղ, որովհետեւ իրենց հայ-
քենիքի ազգաբնակիւթիւնը չէ բազմանում :
Փրանսիա չունի բնակիչների աւելորդ թիւ :
որ զետեղի այն երկիրներում, մի նոր փրան-
սիա հաստատելու նպատակով : Եթէ չփոխուի
նրա ազգաբնակիւթեան ներկայ գրութիւնը :
այն ժամանակ վտանգ կայ, որ միւս ազգերը
կ'երթան նրա գաղութները : Եւ այնտեղ կը
պարտաւն իրենց գործերով : Փրանսիացիներին
միայն պաշտօնեաներ կ'ընեն : Նրանք ուրախ
չեն, որ բանն այդպէս է : Փրանսիացի առաջ-
նորդող զանաւարդները չափ են ցանկանում :
որ քաղաքակրթական եւ անտեսական գերը
իրենց գաղութներում փրանսիացիները խաղան
եւ ոչ օտարները : Նրանց աչքում լոկ քաղա-
քական փառասիրութիւնը անկարող է այդ
գործը յաջողացնել : Արդէն սկսել է մի շար-
ժում այն վարչական եւ անտեսական պակա-
սեւթիւններէ զէմ, որոնք փոշնդոտ են հան-
գիստնում : Փրանսիայի անտեսական յառաջա-
դիմութեանը : Փրանսիական առեւտրական ծո-
վապնայութիւնը վերջին 15 տարւայ մէջ ա-
ռաջ չէ գնացել : Այս բոլորէն աւերակառող
քերականական ծովագնացութիւնն է որ ապշե-
ցնում է : Փրանսիային քանի որ Գերմանացի-
ները ծովկղերեայ ժողովուրդ չեն : Կառավա-
րութիւնը մամուլը եւ հասարակութիւնը
զբաղում է առեւտրական ծովագնացութեան
խնդրով : Առջա կայ, որ այդ գործը մօտիկ
ապագայում աչքի ընկնող զարգացման կը
հասնի : Զրանցներ եւ նաեւանգրասներ կա-
ռուցանելու խնամքը նոյնպէս ընկել է : Փրան-
սիական տէրութիւնը 1883ին ծախսել էր 123
միլիոն ֆրանկ, զետերի, Զրանցներին եւ
նաեւանգրասների համար : Իսկ 1897 թւին
այդ կարելոք ծախսը եղել է 18 միլիոն ֆր-
միայն : Նրա երկաթուղիների ցանցի երկա-
քութիւնն է 37,251,188 կիլոմետր : Իսկ
գերմանական երկաթուղիներինը հաւասարել է
48,178,547 կիլոմետրի : Այս գնազանութեան
գլխաւոր պատճառն այն է, որ երկաթուղի-
ները փրանսիայում պատկանում են մասնաւոր
բնկերութիւններին : Նոր գծերը անցկացնելու
կամ եղածները երկարացնելու համար, նրանք
տէրութիւնից պահանջում են անտանելի պա-
մաններ, որ զուարէ կատարել : Աինչպէս զեր-
մանական գծերը տէրութեան են պատկանում,
եւ պէտք է ասել որ տէրութիւնը ներկայ
գարում աւելի լաւ է ըմբռնում ժողովրդական

չափերը, որքանով նրանք կապւած են այդ
գործի հետ : Փրանսիական ժողովուրդը կրկնա-
պատիկ աւելի հարկեր է վճարում քան թէ
միւս եւրոպական ժողովուրդները : Ամէն մը-
թերք ենթակայ է համարեա կրկնակի հարկի :
Մէկը տէրութեանն է, իսկ միւսը քաղաքա-
յին : Առաջինը որոշ չափով արդար է, իսկ
երկրորդը ոչ միայն անարդար է, այլ եւ բար-
բարոսական է եւ հաւածիչ : Փրանսիայում մի
գլուխ դուարը քաղաք մասնիկս՝ վճարում է
55 ֆրանկ հարկ, մի խոզը՝ 14 ֆրանկ : Եւ
կարող եմ առաջ բերել մի շարք նոր իրողու-
թիւններ, որոնք կը զարմացնեն եւ կը սար-
սափեցնեն Գերմանացուն, Անգլիացուն եւ
Ռուսին : Եւ այց փրանսիացին, նամանաւանդ խիզճ
քաղաքացին, տանում է այդ ծանր լուծը՝
բողոքը կրծքում, որ մի օր պիտի պայթի :
Տէրութիւնը ծախսում է տարեկան 3 միլիարդ
եւ 500 միլիոն ֆրանկ, այս ծախսը ամէն
տարի աւելանում է 50 միլիոն ֆրանկով :
Եւ այց պետութիւնը ոչ միայն չէ աշխատում
առաջն առնել, այլ եւ չի կարողանում պահ-
պանել փրանսիական տնտեսութիւնը գոնէ իր
նախկին պանծալի դրութեան վրայ : Եւրոպա-
եւ մասածող փրանսիացիների հետ չփեկիս
դուք միշտ անկէք կը լսէք, որ ուղղւած է
վերջին 15 տարւայ առաջնորդող շրջաններին :
Օհ, երջանիկ օրեր, ասում են, փիւլ ֆէլ-
րի'ի Գամբետա'յի, Պոլ Բերաի' եւ նման
մարդկանց օրեր, երբ փրանսիական պատույ
դրօշակը ամէն բանի մէջ պահպանում էր ան-
վեհերութեամբ :

Վերսալիւ ամ պայմանները արժան արդիւնա-
բերութիւնը անհնարին են դարձնում : Եթէ
արդիւնք արժան չէ, նրա մրցելու ընդու-
նակութիւնը շատ փոքր է : Այս է ահա այն
հանգամանքը, որ շատ է փափայել փրանսիայի
արտաքին անեւտուրը : Միւս կողմից ներկայ
ժողովուրդի ունեցած աղքատ գիտելիքները
անկարող են արժան արդիւնք ստանալու հա-
մար հնարներ գտնել : Կարող է արդեօք
փրանսիայի այս դրութիւնը տեւողական լինել,
մնալ անփոփոխ : Եթէ միայն պատուածողու-
թիւնը չիւնէր փրանսիային թելադրողը գա-
ղութային գործերի ձեռնարկելու, այն ժամա-
նակ այդ բանի համար նրան ոչ ոք չէր նա-
խանձի : Բայց ոչ, նրա նպատակն ուրիշ է :
Փրանսիան արթնանում է իր անտեսական
թմրած դրութիւնից, նրա հրապարակախօ-

սուժիւնը ներկայումս մի չարք փայլուն քըն-
նադատներ ունի, որոնք արժեանալու սերմեր
են ցանում ժողովրդի գիտակցութեան մէջ :
Արդէն լայնարձակ գործունէութեան նշոյլներ
են երեւում, որոնք պիտի մեծ զարկ տան
երկրի յառաջդիմութեանը : Ֆրանսիական կամ-
քը, ընդունակ է նոր գործունէութեան ցան-
կալի պայմաններ ստեղծելու : Եւրոպայի կորովի
միտքը ճանապարհ կը հարթի զէպի գործելու
նոր եղանակները : Թող Ֆրանսիական ազդե-
ցութիւնը զօրեղանայ եւ ընդարձակի ի հեռա-
ւոր երկիրներում : Ֆրանսիացիին օգնեալով
զիտէ արդարութեան գործի համար : Նա խը-
նամբով է վերաբերում այն երկրի ինչո՞ւն-
բոյնութեանը, որտեղ անասական եւ քաղա-
քական ազդեցութիւն ունի : Թող նա չոտպի
իր աջակցութեամբ քաղաքակրթութիւն տա-
րածելու հետաւոր երկիրներում :

Յիշենք մատուր Անգլիայի զաղութային
ձգտումները : Աեզ զրազեցեո՞ղ երեք երկիրնե-
րից Անգլիան ամենաշարուստն է տնտեսապէս,
զաղութների գործունէն էլ նա ամենաբնից առա-
ջինն է : Անգլիան մի բացառիկ տեղ է բռնում
Եւրոպայում : Նա մեծ է իր երկրի ներքին
արդիւնաբերութեամբ : Նա ամենաբնից խոշորն
է իր առեւտրական եւ պատերազմական ծո-
վադնացութեամբ : Անգլիան արդիւնաբերա-
կան եւ զաղութային երկիր է բառին բռն
նշանակութեամբ : 19 դարի կիսից սկսած նո-
րա զաղութների տարածութիւնը կրկնապատ-
կեւ է : Նրա զաղութները, որ 1850 թւին
12.6 միլիոն քառակուսի կիլոմետր տարա-
ծութիւն ունէին, հիմա բազմազեւ են եւ
բռնում են 27.8 միլիոն քառակուսի կիլոմետր
տարածութիւն : Ոչ մի պետութիւն չէ կարո-
ղացել այդչափ ընդարձակել իր զաղութնե-
րը : Եթէ չհաշուենք Հնդկաստանը եւ նրա միւս
զաղութները, այլ վերջնենք Աւստրալիան,
Կանադան Ամերիկայում եւ Կապ Աֆրիկայում,
կը տեսնենք, որ այս տեղիւրում արդէն բնա-
կութիւն են հաստատել 10 միլիոն անգլիացի :
Միայն իրենց մայր երկրից արտաշնում են
տարեկան 5 միլիարդ ֆրանկի ապրանքներ :
Բայց ինչի՞ն են վերագրում Անգլիայի առեւ-
տրական եւ ծովային անեման մեծութիւնը :
Արդիւնաբերութիւնը ամենաբնից առաջ Անգ-
լիայէն առաջ եկու, եւ ահա էլ ամենաբնից
ձեւերով : Այստեղ նա այնպէս զարգացաւ 19
դարայ առաջին կիսում, որ Անգլիան ստիպ-

ւեց առեւտրական կապեր ստեղծել հեռաւոր
երկիրների հետ : Արդիւնաբերութեանց արտա-
սովոր զարկ տուող քարածուխի գործածու-
թիւնն էր, այս ամենաէական վառելիքը խո-
շոր գործոն է հանդիսացել Անգլիայի առեւտրին
արտօնած զիրք տալու գործում : Անգլիան
ամէն տարի իր հանքերից ստանում է 225
միլիոն տոն քարածուխ, ոչ մի երկիր Եւրո-
պայում դեռ չէ կարողացել այդքան քարածուխ
ստանալ : Անգլիայի զաղութների ծաւալման
գործի մի կողմն է միայն, որ չափ դաժա-
պարտելի է երեւում : 1875 թւից սկսած, նո-
ր երկիրներ է լափստակում աւաղակային ձեռ-
քերով : Նա իր ազա՛ւ եւ կլանել զաղութական
ձեռնարկութիւններով վարակեց Հիւսիսային
Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգները : Յայտնի
է, որ սրանք անիրաւ կերպով իսպանիացի
խեցիկն նրա Կուբա եւ Ֆիլիպին մեծ
կղզիները, Եւրոպայի Անգլիան օրինակ վերջինից
այս բռնութիւնից եւ Աֆրիկայում յարձակ ել
ղմբաղղ Բոսնիերի վրայ : որոնք դառն քր-
տինքով մշակել էին իրենց Տրանսիայը : Անգ-
լիայի Բոսնիերի զէմ մզած պատերազմը մեծ
յանցանք է համարում Եւրոպայում : Անգլիան
մի օր պիտի տուժի իր կատարած անարդար
եւ զզուելի գործի հետեւանքը, անգլիացիները
դեռ եւս ստանաւարութեամբ տանում են իրենց
պետական մարդկանց գործած սխալը, բայց
փողն սկսել է պակտել պատերազմական
ծախսերը ծախելու համար, պետական բանկը
քարձարայրել է զեղջը, այսինքն փող բան
տալու տոկոսը, ուրեմն կամաց կամաց սկսու-
մ է տագնապը, որ պիտի պայթի եւ մեծամեծ
վնասներ հասցնի ըստը զաւակարգերին, մա-
նաւանդ այնտեղ որ մարդկանց եւ Եւրոպական
մամուլը բողոք էր յայտնում անգլիական բռն-
նութեան զէմ, որ գործ էր զրլում Բոսնիերի
վրայ : Պատերազմական այդ ձեռնարկութիւն-
ները խախտեցին միջազգային իրա՛ւունքները
անկասկած Անգլիայի այդ գործը յետադիմա-
կան է, որոնով նա դաւաճանեց իր փայփայտ-
իդէալին — փրկել փոքրերին անկումից —
Եւրոպայի Անգլիայի, այնքան թշնամի չէ ունեցել,
որքան այսօր, եւ այդ իր տղեղ եւ վայրենի
գործի պատճառով : Ոչ ոք չէր սպասում մի
այդպիսի յանդգնութեան : Նրա պատիւը եւ
ժողովրդականութիւնը արդէն վայր է ընկ-
նում : Անգլիան չափ է ետանէր եւ բարիք չէ
ցանկանում նոյն իսկ մեծելն, նա ամէն մի-

ջոյ արդար է համարում Ֆրանսիային եւ Գերմանիային վնասելու համար, նորա ատելութիւնը դէպի Գերմանիան չափազանց մեծ է, որովհետեւ սա կարողացաւ արդիւնաբերութեան բարձր զարգացման հասնիլ. գերմանական արդիւնքների վաղեմի վատ համբաւը «արժան եւ վատ», անհետացել է. նա ներկայումս արդիւնաբերում է արժան եւ լաւ ապրանք, Պարիզի 1900 թ. ցուցահանդէսը գերմանական ապրանքներին ոսկէ մեդալներ շնորհեց: Սրանից տաս տարի առաջ Գերմանիայի ըտլոր առեւտուրը հասնում էր 7 միլիարդ ֆրանկի, իսկ 1898 թ. արդէն հասել էր 10 միլիարդ, մինչդեռ ֆրանսիականը 7 միլիարդ ֆրանկից չի անցել: Բայց արդէն հանգամանքները փոխուում են նաեւ Գերմանիայի համար: Հիւսիսային Ամերիկա եւ Ռուսաստան մինչեւ այժմ շատ գերմանական ապրանք էր մանում, այդ երկու պետութիւնները սկսեցին հովանաւորող մաքսեր դնել ներմուծող ապրանքների վրայ, ուղեւալով իրենց երկրում արդիւնաբերութիւնը զարգացնել: Պէտք է խոստովանիլ, որ այդ երկու մեծ երկիրներում արդիւնաբերութիւնը մեծ ապագայ ունի. նրանք իրենց մօտ հում նիւթեր ունին մշակելու համար, մինչդեռ միւս եւրոպական երկիրները պիտի բերել տան ուրիշ տեղերից, Մի տարի է արդէն, որ Գերմանիան էլ չէ կարողանում հեշտութեամբ ծախել վերջացնել իր ապրանքները, նա առեւտրական տաքնապ պիտի ունենայ, եւ խկապէս տաքնապալից դրութիւնը արդէն սկսել է: Այդ վտանգից ազատելու համար, Գերմանիան իր անչափ շատ ապրանքները պիտի տարածի իր զաղութներում, որոնք թւով քիչ են, կամայնապիսի երկիրներ տանի, որտեղ հնարաւորութիւն կայ ներմուծելու:

Յամենայն դէպս Ի. զարում ամէն մի երկիր ձգտում է տնտեսական անկախութիւն ձեռք բերել, աճէն մէկն ուղում է կարելի չափով տնտեսապէս փակել իր սահմաններում, այսինքն կախում չունենալ ուրիշից ո՛չ պատճառով ապրանքի եւ ոչ էլ հում նիւթի համար: Դժուար է հաւատալ, այսպէս ասած, եւրոպայի չինականութեանը: Մարդկութեան համար կարեւորը ամէն մի երկրի բնական զարգացումն է, ոչ արհեստական: Քանի որ մարդկութիւն կայ, սրանով արդէն չեն երկիրները միշտ իրար հետ փոխադարձաբար կապւած կը

մնան տնտեսական եւ ուրիշ կապերով ու կախումներով: Պատմութիւնը այս չէ հերքում, միայն քաղաքական ճարպկութիւնն է որ փորձում է ունայն նպատակներով երկիրներն իրարից անջատել:

Եւ կ'ուզենայի այս յօդւածում քննել նաեւ Հիւսիսային Ամերիկայի եւ Ռուսիայի վրիթխարի չափերով ծաւալւելու մասին: Սակայն դրա համար մի քոյ յօդւած է հարկաւոր: Երկու փաստ թերեւս մի որոշ գաղափար տան Հիւսիսային Ամերիկայի հսկայականութեան մասին. նրա երկաթուղիների երկարութիւնը հասնում է 400,000 կիլոմետրի, այսինքն կիսից աւելի է քան ամբողջ աշխարհում եղածը, որ հաւասար է 472,000 կիլոմետրի: Նորա առեւտուրը 1890 թ. հասնում էր 11,222 միլիոն ֆրանկի: Եթէ Ամերիկա ներկայումս տնտեսապէս այս զարգացման է հասել, ապագայում անշուշտ նա աւելի եւս մեծ հարստութեան տէր կը լինի: Այսպէս ուրեմն եւրոպան իր իշխանութիւնը տարածում է հեռաւոր, բայց անմշակ եւ բնական մեծ հարստութիւններ ունեցող երկիրներ: Այդ տեղերի բնակիչները մեծ մասամբ անշարժ եւ յետին դրութեան մէջ են եւ համայն մարդկութեան շօշափելի օգուտ չեն տալիս: Բայց եւրոպան ոտք է կոխում նաեւ այնպիսի հեռաւոր երկիրներ, որոնց բնակիչները ռմուսած են քաղաքակրթական ընդունակութիւններով: Այս դէպքում խնդիրը այլ կերպարանք է ստանում, պահանջ է զառնում այնպիսի պայմաններ ստեղծելը, որոնցից կարելի լինէր տնտեսապէս օգուտիլ, բայց եւ նպաստել բնիկների յառաջդիմութեանը: Չվտանգելով նրանց զոյութիւնը՝ ստացւած օգուտը փոխադարձ կը լինի եւ կը սակզծի մի անխղիւ եղբայրական կապ: Նշանաւոր գերմանական տնտեսագէտ Եմալլէրը, իր նորագոյն ճառում՝ նաւատորմի ունենալու առթիւ, ասում է՝ «Հեռաւոր փոքր աղջկեր Գերմանիայի կողմից պաշտպանութիւն կը գտնեն անարդար ու մի դէմ»: Եթէ եւրոպան ներշնչուի արդարութեան այս մեծ սկզբունքով, նրա զաղութային արշաւանքը անդնահատելի կը լինի մարդկութեան համար:

ՊԱՐԻԶ

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՆԵՆ